Fimmtudaginn 8. desember 1994.

Nr. 75/1992. **Jón Laxdal**
vegna þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar
(Jón Oddsson hrl.)
gegn
Sambandi íslenskra samvinnufélaga
(Kristinn Hallgrímsson hdl.)

Samvinnufélög. Gjaldþrot. Sératkvæði.

Dómur Hæstaréttar.

Mál þetta dæma hæstaréttardómararnir Hrafn Bragason, Garðar Gíslason, Haraldur Henrysson, Hjörtur Torfason og Pétur Kr. Hafstein.

Áfrýjandi skaut máli þessu til Hæstaréttar með stefnu 18. febrúar 1992. Hann gerir eftirfarandi dómkröfur: „. . . að viðurkennd verði formlega og efnislega með dómi eignarréttur, eignarréttindi, eignaraðild og eignarhlutdeild þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar í Sambandi íslenskra samvinnufélaga, þar með talið í hreinni eign og eigin fé þess, í óskiptri sameign með öðrum eigendum Sambands ísl. samvinnufélaga, í eignarhlutdeild og með eignaraðild í hlutfalli af bókfærðri eign Kaupfélags Svalbarðseyrar í stofnsjóði Sambands ísl. samvinnufélaga í samræmi við stöðu þeirrar inneignar og hlutfalli af heildarinnstæðu í umræddum stofnsjóði 28. ágúst 1986, er bú Kaupfélags Svalbarðseyrar var úrskurðað gjaldþrota og þrotabú Kaupfélags Svalbarðseyrar tók við skyldum, eignum og réttindum Kaupfélags Svalbarðseyrar. Jafnframt verði á sama hátt viðurkenndur réttur þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar og stefnda gert að þola, að ofangreindar eignir og eignarréttindi ásamt eignarhlutdeild og eignaraðild, verði dregin undir skiptin á þrotabúi Kaupfélags Svalbarðseyrar sem 1,10% af heildareign allra sameigenda í Sambandi íslenskra samvinnufélaga“. Þá gerir hann kröfu til málskostnaðar í héraði og fyrir Hæstarétti.

Stefndi krefst þess, að hinn áfrýjaði dómur verði staðfestur og áfrýjandi greiði málskostnað fyrir Hæstarétti.

Skilja verður dómkröfu og málflutning áfrýjanda svo, að krafist sé viðurkenningar á 1,10% eignarhlutdeild til handa þrotabúi Kaup-

félags Svalbarðseyrar í hreinni eign stefnda, Sambands íslenskra samvinnufélaga, eins og hún var við gjaldþrot kaupfélagsins 28. ágúst 1986, og að þessi eignarhlutdeild verði dregin undir gjaldþrotaskiptin. Eignarhlutdeildina miðar hann við hlutfall bókfærðrar eignar kaupfélagsins af heildarinnstæðu í stofnsjóði stefnda.

Í bréfi Endurskoðunarþjónustunnar 23. mars 1990, sem ritað er vegna fyrirspurnar lögmanns áfrýjanda, segir m.a.: „Á árinu 1986 voru reiknaðir 12,76% vextir á stofnfé félagsaðila. Óverulegar breytingar áttu sér stað á stofnfé SÍS að öðru leyti. Stofnfé Kaupfélags Svalbarðseyrar nam því í árslok 1986 kr. 828.661 og heildarstofnfé SÍS kr. 74.624.000. Hlutur Kaupfélags Svalbarðseyrar var því 828.661/74.624.000 = 1,10% í árslok 1986." Stefndi hefur við kröfulýsingu í gjaldþrotabúið skuldajafnað stofnfjáreign kaupfélagsins gegn mun hærri skuld þess hjá Sambandi íslenskra samvinnufélaga í samræmi við 4. mgr. 25. gr. þágildandi laga um samvinnufélög nr. 46/1937. Sætir þetta ekki andmælum. Hins vegar telur áfrýjandi, að auk þessa eigi að draga undir skiptin það, er hann telur vera hlutdeild kaupfélagsins í hreinni eign Sambandsins. Telur hann Samband íslenskra samvinnufélaga vera í óskiptri sameign aðildarfélaganna, sem beri samkvæmt upphaflegum samþykktum Sambandsins ótakmarkaða ábyrgð á skuldbindingum þess. Við gjaldþrot aðildarfélags eigi að greiða út hlut þess af hreinni eign Sambandsins. Áfrýjandi hefur bent á, að í efnahagsreikningi Sambandsins sjái þess engan stað síðari árin, að reiknað sé með óskiptilegum sameignarsjóðum, sbr. 9. tl. 3. gr. laga nr. 46/1937. Sýni það meðal annars, að Samband íslenskra samvinnufélaga sé ekki rekið sem samvinnufélag í skilningi laganna og að áfrýjandi eigi rétt til hlutdeildar í allri hreinni eign Sambandsins. Af hálfu stefnda er því haldið fram, að þótt óskiptilegu sameignarsjóðirnir sjáist ekki af efnahagsreikningi, sé þeim við haldið, og megi fá þá sundurgreinda. Á þetta reyni hins vegar ekki í máli þessu, því að áfrýjandi hafi þegar fengið það úr sjóðum Sambandsins, sem hann eigi rétt á samkvæmt 25. gr. laga nr. 46/1937. Þá hefur af hans hálfu verið lagt fram ljósrit úr Lögbirtingablaði, þar sem fram kemur tilkynning til samvinnufélagaskrárinnar 13. desember 1939 um breytingu á samþykktum Sambandsins þess efnis, að samábyrgð sambandsfélaganna sé niður fallin, sbr. og 8. tl. 5. gr. laga nr. 46/1937, sem heimilar þessa tilhögun.

Réttarstaða áfrýjanda byggist á réttarstöðu þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar, en hann höfðar málið með heimild í 114. gr. gjaldþrotalaga nr. 6/1978, sem giltu, er mál þetta var höfðað.

Kaupfélag Svalbarðseyrar var eitt af stofnfélögum Sambands íslenskra samvinnufélaga og var aðili að Sambandinu allt til gjaldþrots kaupfélagsins 28. ágúst 1986, en samkvæmt 1. tl. 3. gr. laga nr. 46/1937 var um frjálsa aðild að ræða. Verður við það að miða, að um þá aðild hafi farið að þeim reglum, sem giltu á hverjum tíma um félagsskapinn, en ósannað er, að hann hafi verið rekinn andstætt lögum um samvinnufélög. Fallast ber því á það með héraðsdómara, að niðurstaða málsins ráðist af samþykktum stefnda og lögum nr. 46/1937 með síðari breytingum, en um samvinnufélög og samvinnusambönd fór eftir samþykktum þeirra og þessum lögum, þegar kaupfélagið varð gjaldþrota. Í niðurstöðu héraðsdóms eru rakin þau ákvæði samþykktanna og laganna, sem hér reynir á. Samkvæmt þeim á kaupfélag ekki rétt á annarri greiðslu við úrgöngu úr félaginu, þar á meðal við gjaldþrot, en stofnsjóðseign sinni, sbr. 12. gr. samþykktanna, sbr. 25. gr. laganna og einnig með hliðsjón af 8. gr. þeirra. Hefði Sambandinu hins vegar verið slitið, mátti krefjast hlutdeildar í þeirri hreinni eign þess, sem ekki var bundin í óskiptilegum sameignarsjóðum, sbr. 29. gr. samþykktanna, sbr. 9. tl. 3. gr. laganna. Slitum Sambandsins verður ekki ráðið til lykta nema samkvæmt ákvæðum samþykktanna, sbr. og VII. kafla laganna um samvinnufélög. Engin heimild er til að krefjast slita Sambandsins, þótt eitt af aðildarfélögum þess verði gjaldþrota. Með þessum athugasemdum og annars með skírskotun til raka hins áfrýjaða dóms ber að staðfesta hann.

Rétt er, að áfrýjandi greiði stefnda málskostnað fyrir Hæstarétti, svo sem nánar er kveðið á í dómsorði.

Það athugast, að dómkrafa áfrýjanda hefði þurft að vera skýrar fram sett og vera miðuð við ákveðna fjárhæð. Dómur er þó lagður á mál þetta, þar sem það er ósk beggja málsaðila og með hliðsjón af 2. mgr. 25. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, sem rýmkuðu heimild til að leita viðurkenningardóms frá því, er gilti, er mál þetta var höfðað.

Dómsorð:

Hinn áfrýjaði dómur skal vera óraskaður.

Áfrýjandi, Jón Laxdal vegna þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar, greiði stefnda, Sambandi íslenskra samvinnufélaga, 120.000 krónur í málskostnað fyrir Hæstarétti.

Sératkvæði
Garðars Gíslasonar og
Hjartar Torfasonar

Kaupfélag Svalbarðseyrar, sem var meðal stofnenda að Sambandi íslenskra samvinnufélaga árið 1902 og átti þar síðan óslitna aðild, var tekið til gjaldþrotaskipta með úrskurði 28. ágúst 1986 eftir langvarandi rekstrarörðugleika. Af hálfu Sambandsins er því lýst, að bókfærð inneign eða hlutdeild kaupfélagsins í stofnsjóði hjá Sambandinu hafi þá numið 734.899 krónum miðað við ársbyrjun 1986, þegar stofnsjóðsinneign allra aðildarkaupfélaga hafi verið 58.074.068 krónur. Jafnframt hafi kaupfélagið átt 10.459 króna inneign í verksmiðjustofnsjóði, er myndast hafi vegna viðskipta við verksmiðjur Sambandsins, og 189.098 króna inneign í séreignarsjóði verslunardeildar. Á hinn bóginn hafi kaupfélagið einnig staðið í hárri skuld við Sambandið vegna afurðalána, vöruúttekta o. fl. Við kröfulýsingu í þrotabú kaupfélagsins taldi Sambandið skuldina nema samtals 23.564.424 krónum, eftir að fyrrgreindum inneignum ásamt vöxtum af þeim hefði verið jafnað við hana. Byggir Sambandið á því í máli þessu, að gjaldþrot kaupfélagsins hafi ekki leitt til þess, að það eigi rétt á frekari fégreiðslum vegna sambandsaðildar sinnar en svari þeim skuldajöfnuði.

Málið hefur áfrýjandi hins vegar höfðað til viðurkenningar þess, að við gjaldþrot Kaupfélags Svalbarðseyrar hafi það átt tilkall til hlutdeildar í hreinni eign Sambandsins umfram stofnsjóði, eins og hún var þá, og beri að draga þá eign, er hlutdeildinni svari, undir gjaldþrotaskiptin í samræmi við 25. gr. þágildandi gjaldþrotalaga nr. 6/1978. Hlutdeild kaupfélagsins miðar hann við hlutfall inneignar þess í stofnsjóði á móti heildarstofnfé Sambandsins og telur hana nema 1,10%. Sú tala er ekki fundin af fyllstu nákvæmni, en fram komin gögn gefa til kynna, að hún sé ekki of hátt reiknuð.

Áfrýjandi hefur ekki markað kröfu sinni skýran tölulegan grundvöll, og telur hann það naumast unnt að svo komnu vegna skorts á upplýsingum frá gagnaðila sínum. Vísar hann einkum til ársreiknings Sambandsins fyrir starfsárið 1986, sem fram er lagður í málinu og sýnir stöðu þess samandregið. Samkvæmt honum var eigið fé Sambandsins í ársbyrjun 2.372.546.000 krónur, en 2.609.311.000 krónur í árslok. Af síðarnefndu fjárhæðinni eru stofnsjóðir taldir 66.548.000 krónur og séreignarsjóðir 161.478.000 krónur, en annað eigið fé 2.381.285.000 krónur, og kemur það fram sem höfuðstóll án nánari tilgreiningar. Í yfirliti með ársreikningnum er sá höfuðstóll sundurliðaður þannig, að 2.195.303.000 krónur eru taldar yfirfærðar frá fyrra ári, en síðan eru sýndar samandregnar færslur innan ársins, er leiða til fyrrgreindrar lokatölu. Meðal þeirra eru hækkanir vegna endurmats fyrnanlegra eigna, móttekinna jöfnunarhlutabréfa og mats á hlutabréfum í samstarfsfélögum og lækkanir vegna greiðslu í séreignarsjóði og menningar- og listasjóði svo og vegna neikvæðrar verðbreytingarfærslu. Jafnframt er rekstrarhalli ársins (39.834.000 krónur) dreginn frá. Um stofnsjóði er það skýrt í ársreikningnum, að við þá hafi verið lagðir vextir á árinu. Séreignarsjóðir eru ekki sundurgreindir, en fram kemur, að við þá hafi verið lagðir vextir og hluti af tekjuafgangi.

Í ársreikningnum sér þess ekki stað, að Sambandið hafi haldið óskiptilegan varasjóð, svo sem við átti eftir samþykktum þess og samvinnufélagalögum. Í málinu hefur stefndi skýrt það með því, að varasjóðir og aðrir sameignarsjóðir hafi verið taldir með höfuðstól á efnahagsreikningi. Sé þeim haldið við, enda hafi höfuðstóll verið jákvæður, og unnt að fá þá sundurgreinda. Um þetta skortir nánari upplýsingar, en áfrýjandi bendir á, að í skýringum með efnahagsreikningi ársins 1982 komi fram færsla af varasjóðsreikningum á höfuðstól, að fjárhæð 959.000 krónur. Sé þess jafnframt getið, að færslan sé að mestu leyti frá skattalegum varasjóði, er nota skuli til að mæta skattalegum halla. Áfrýjandi mótmælir einnig skýringu stefnda og heldur því fram, að hinir óskiptilegu sjóðir séu horfnir frá og með umræddu ári.

Samkvæmt fyrrgreindum ársreikningi fyrir 1986 námu stofnsjóðir í árslok aðeins um 2,55% af öllu eigin fé Sambandsins. Hlutfall séreignarsjóða var um 6,19%, en skipan þeirra hefur ekki verið skýrð í

málinu. Allt annað eigið fé er sýnt sem ósundurgreindur höfuðstóll, 91,26% heildarinnar. Um samsetningu hans verða ekki dregnar öruggar ályktanir, þar sem stefndi hefur ekki reynt að útlista hana, svo að nokkru nemi, og þeir eldri ársreikningar, sem áfrýjandi hefur sýnt í ljósritum af prentaðri útgáfu, eru flestir án meðfylgjandi skýringa, sem auk þess voru að líkindum í mjög samandregnu formi. Hvað sem því líður, er ekki unnt að hafna þeirri skýringu stefnda, að innan höfuðstólsins sé að finna sérgreinda eiginfjárreikninga og sameignarsjóði, og séu óskiptilegir sjóðir þar á meðal. Á hinn bóginn hafa ekki verið leiddar líkur að því, að hinn lögmælti varasjóður nemi verulegum hluta þessarar heildar, enda væri þá ástæða til að sýna hann sérstaklega. Verður að álykta, eins og málið liggur fyrir, að líta beri á meginhluta þessa höfuðstóls sem óráðstafað eigið fé.

Í sögu Sambandsins virðist það nýbreytni, er tilheyri síðari áratugum, að eigin fé samtakanna sé haldið í höfuðstól, svo að árum skipti, án ráðstöfunar í venjulega sjóði þeirra. Virðist mega rekja hana til reikningsskila ársins 1963, þegar höfuðstóll hafi fyrst verið sýndur sem sérstakur liður í efnahagsreikningi. Fyrir þennan tíma virðist eigin fé yfirleitt hafa verið skipt nær að fullu milli stofnsjóða og varasjóðs og annarra sameignarsjóða, sem mælt var um í samþykktum, þannig, að rekstrarafgangi eftir hvert ár væri ráðstafað sem næst jafnóðum. Voru stofnsjóðir til muna hæsti eiginfjárliðurinn á árunum þar á undan. Meginástæða nýbreytninnar sýnist sú, að tekið hafi verið upp endurmat eigna í bókhaldi samtakanna og niðurstöður þess færðar í höfuðstól á einum eða fleiri endurmatsreikningum. Hafi þeir orðið langstærsti eiginfjárliðurinn á þeim verðbólguárum, sem á eftir fylgdu. Þessar endurmatsfærslur voru þó ekki einu færslurnar innan höfuðstólsins, heldur var þar einnig færður hagnaður vegna sölu eigna umfram bókfært verð og virði móttekinna jöfnunarhlutabréfa ásamt fleiri jákvæðum og neikvæðum eiginfjárbreytingum.

Þótt höfuðstóll Sambandsins, sem hér er svo nefndur einu nafni, virðist að miklu leyti til kominn vegna endurmats eða verðbreytinga á fjármunum í rekstri samtakanna, girðir það ekki fyrir, að virði þessara breytinga sé skipt niður á sjóði samtakanna og þar á meðal með þeim hætti, að það verði fært til stofnsjóðs eða annarra séreignarsjóða félagsmanna. Þvert á móti má halda því fram, að í sam-

felldri færslu endurmatsvirðis og verðbreytinga á eiginfjárreikninga þeirra vegna án frekari ráðstöfunar teljist eins konar uppgjöf gagnvart því verkefni að meta tilkall aðildarfélaganna til hlutdeildar í þeim verðmætum, sem breytingarnar sýna, að samtökin hafi milli handa. Má einnig líta á hana öðrum þræði sem eins konar frestun þess, að afstaða sé tekin til verðbóta eða verðtryggingar á framlögum og hlutdeild félagsmanna á hverjum tíma. Gera má ráð fyrir, að úrlausn þessa verkefnis sé ekki knýjandi að öðru jöfnu, meðan breytingar gerast ekki á aðild að samtökunum og viðskipti aðildarfélaga við þau haldast í horfi, og umrædd tilhögun styðst við efnahagsleg rök. Hins vegar er eðlilegt, að á reyni um gildi hennar, þegar aðildarfélag hverfur úr samtökunum, án þess að annað taki við.

Í máli þessu þarf ekki um það að fjalla, hvernig háttað sé rétti aðildarfélags, er gengur úr Sambandinu að frjálsri eigin ákvörðun. Hér stendur svo á, að félag hefur orðið gjaldþrota, þannig að því verði sjálfu slitið af nauðung. Hafa lánardrottnar í þrotabúi tekið við hagsmunum þess, og er krafa áfrýjanda höfð uppi fyrir þeirra hönd. Er ekki einsætt vegna þeirra meginreglna, sem við eiga um gjaldþrot, að réttarstaða þeirra sé hin sama og félagið hefði annars átt.

Af hálfu stefnda hefur kröfu áfrýjanda verið svarað með því, að Sambandið starfi á samvinnugrundvelli, eins og við hafi verið miðað í VI. kafla þágildandi laga nr. 46/1937 um samvinnufélög. Segi þar meðal annars í 1. mgr. 31. gr., að um stofnun og skipulag samvinnusambanda skuli gilda „sömu ákvæði sem um samvinnufélög yfirleitt, að því leyti sem þau eiga við“. Í samþykktum Sambandsins hafi og verið á því byggt frá árinu 1938 í samræmi við heimild í 8. tl. 5. gr. umræddra laga, að aðildarfélög þess beri aðeins takmarkaða ábyrgð á skuldbindingum þess, og verði að meta hlutdeild þeirra í því ljósi. Samkvæmt samþykktum Sambandsins og ákvæðum 8. og 25. gr. laganna leiði gjaldþrot aðildarfélags ekki til annars en þess, að það öðlist rétt til útborgunar á eign sinni í stofnsjóði. Þeirri kvöð hafi þegar verið fullnægt, auk þess sem Sambandið hafi tekið á sig byrðar vegna gjaldþrotsins umfram skyldu að lögum.

Á það verður að fallast með áfrýjanda, að með þessu sé sneitt hjá meginatriðinu í málflutningi hans, sem beinist að því, hvort inneign hans eða hlutdeild í Sambandinu megi teljast rétt metin með þeim aðferðum, sem fylgt hafi verið í starfi og bókhaldi þess. Afstaða

stefnda hefur leitt til þess, að málið er mjög vanreifað að þessu leyti, auk þess sem málatilbúnaði áfrýjanda megin er ýmissa ábóta vant. Eigi að síður er svo komið, að leggja verður dóm á málið eins og það er statt. Er þá einkum til þess að líta, hvort farið hafi verið að viðeigandi reglum í því efni, sem hér var greint.

Um samvinnufélög á almennt að fara eftir lögmætum samþykktum þeirra og ákvæðum laga um þessi félög. Markast skipulag þeirra meðal annars af því, að þau eigi að vera opin, þannig að félagatala sé breytileg. Á þann þátt reynir þó síður varðandi samvinnusambönd, auk þess sem hagsmunum aðildarfélaga, er sjálf stunda atvinnurekstur, kann að vera á annan veg farið en vera myndi um félagsmenn í þeim, og þá meðal annars með tilliti til aðilaskipta að sambandi þeirra. Samvinnufélög eru ekki sjálfseignarstofnanir, heldur eru þau sameign félagsmanna með þeim sérstaka hætti, er samvinnunni tilheyrir. Aðild þeirra að félaginu er að jafnaði staðfest með framlagi og inneign í stofnsjóði, sem um gilda tilteknar reglur. Um hann er oft sagt, að hann sé í raun skuld félagsins við félagsmanninn. Sú einkunn er þó ekki tæmandi, þar sem sjóðurinn verður að jafnaði helsta vísbendingin um umfang aðildar hans auk þess að vera helsta séreign hans í félaginu. Í lögum nr. 46/1937 var ekki mælt fyrir um aðra sjóði samvinnufélaga en stofnsjóð og óskiptilegan varasjóð. Lögin voru þó talin gera ráð fyrir því, að stofna mætti fleiri sjóði, og var á því byggt í starfi Sambandsins. Í lögunum er hins vegar engin ráðagerð um þá meðferð eigin fjár samvinnusambands, sem hér var rædd, og ekki verður séð, að hún hafi átt gagngera stoð í samþykktum Sambandsins sjálfs. Verður ekki talið, að ákvæði laganna eða samþykktanna standi sérstaklega í vegi fyrir því tilkalli, sem áfrýjandi gerir til hlutdeildar í fyrrnefndum höfuðstól Sambandsins.

Sem fyrr segir, er samsetning þessa höfuðstóls ekki ljós. Þó virðist ótvírætt mega miða við, að hlutur óskiptilegra sjóða í honum sé ekki verulegur. Í samþykktum Sambandsins er gert ráð fyrir því, að hreinni eign við félagsslit verði skipt milli aðildarfélaga í hlutfalli við úthlutaðan tekjuafgang til þeirra á ferli þess. Er í því fólgin tiltekin skírskotun til stofnsjóðsinneignar félaganna, sem myndast á af tekjuafgangi að verulegu leyti, þótt hún sé ekki einhlít. Hér er ekki um félagsslit Sambandsins að ræða, heldur tilkall til hlutdeildar í

eigin fé þess, sem telja má óráðstafað. Á það má fallast, að unnt sé að byggja það tilkall á stofnsjóðsinneign, eins og málið er vaxið. Að því athuguðu er það niðurstaða okkar, að taka beri kröfu áfrýjanda til greina að meginstefnu til og viðurkenna rétt þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar til 1,10% hlutdeildar í bókfærðu eigin fé Sambands íslenskra samvinnufélaga við árslok 1986 umfram inneignir í stofnsjóðum og séreignarsjóðum, að því leyti sem það var þá ekki bundið í óskiptilegum sameignarsjóðum, er átt hafi skýran grundvöll í samþykktum Sambandsins. Jafnframt verði stefnda gert að greiða áfrýjanda málskostnað í héraði og fyrir Hæstarétti.

Dómur bæjarþings Reykjavíkur 13. febrúar 1992.

Mál þetta, sem dómtekið var 28. janúar sl., höfðaði Jón Laxdal bóndi, kt. 220519-2289, Nesi, Grýtubakkahreppi, Suður-Þingeyjarsýslu, fyrir bæjarþingi Reykjavíkur með stefnu, birtri 18. janúar 1990, gegn Sambandi íslenskra samvinnufélaga, kt. 550269-4309, Sambandshúsinu, Kirkjusandi, Laugateigi 2 A, Reykjavík.

Dómkröfur stefnanda eru, að viðurkennd verði formlega og efnislega eignarréttur og eignarhlutdeild þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar í Sambandi íslenskra samvinnufélaga, þar með talið í hreinni eign og eigin fé þess, í óskiptri sameign með öðrum eigendum Sambands íslenskra samvinnufélaga, í eignarhlutdeild og með eignaraðild í hlutfalli af bókfærðri eign Kaupfélags Svalbarðseyrar í stofnsjóði Sambands íslenskra samvinnufélaga í samræmi við stöðu þeirrar inneignar og hlutfalli af heildarinnstæðu í umræddum stofnsjóði 28. ágúst 1986, er bú Kaupfélags Svalbarðseyrar var úrskurðað gjaldþrota og þrotabú Kaupfélags Svalbarðseyrar tók við skyldum, eignum og réttindum Kaupfélags Svalbarðseyrar. Jafnframt verði á sama hátt viðurkenndur réttur þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar og stefnda gert að þola, að ofangreindar eignir og eignarréttindi ásamt eignarhlutdeild og eignaraðild verði dregin undir skiptin á þrotabúi Kaupfélags Svalbarðseyrar sem 1,10% af heildareign allra sameigenda í Sambandi íslenskra samvinnufélaga.

Jafnframt er þess krafist, að stefnda verði gert að greiða stefnanda málskostnað [...].

Dómkröfur stefnda eru, að hann verði sýknaður af öllum kröfum stefnanda og honum tildæmdur málskostnaður að skaðlausu úr hendi stefnanda [...].

Leitað var um sáttir í málinu án árangurs.

Málavextir.

Stefnandi var félagsmaður í Kaupfélagi Svalbarðseyrar, sem tekið var til gjaldþrotaskipta með úrskurði skiptaréttar Þingeyjarsýslu, upp kveðnum 26. ágúst 1986. Kröfulýsingarfrestur var ákveðinn þrír mánuðir, og rann hann út 10. desember 1986. Stefnandi lýsti kröfu í þrotabúið vegna skuldar Kaupfélags Svalbarðseyrar við hann, auk þess sem verulegar fjárkröfur voru gerðar á stefnanda vegna sjálfskuldarábyrgðar hans á ýmsum skuldbindingum Kaupfélags Svalbarðseyrar.

Stefndi lýsti kröfu í þrotabú Kaupfélags Svalbarðseyrar 18. nóv. 1986, að fjárhæð 22.919.494 kr., og með bréfi, dags. 12. des. 1986, voru kröfur stefnda hækkaðar í 23.564.424 kr. Í báðum tilvikum höfðu kröfur stefnda verið lækkaðar um inneignir Kaupfélags Svalbarðseyrar í stofnsjóði og séreignasjóðum, samtals 1.023.743 kr.

Kaupfélag Svalbarðseyrar var stofnað 17. desember 1889. Ásamt tveim öðrum kaupfélögum var það stofnandi Sambands íslenskra samvinnufélaga 1902. Síðar gerðust kaupfélögin eitt af öðru aðilar að Sambandi íslenskra samvinnufélaga og skipa stjórn þess og annast rekstur þess.

Fyrri hluta árs 1988 setti stefnandi fram kröfur við forsvarsmenn Sambands íslenskra samvinnufélaga um, að eignarhlutdeild Kaupfélags Svalbarðseyrar yrði dregin undir skiptin, og í framhaldi af því við skiptaráðandann í Þingeyjarsýslu. Á skiptafundi í þrotabúi Kaupfélags Svalbarðseyrar 15. júní 1988 var skiptastjóra falið að rita Sambandi íslenskra samvinnufélaga bréf, þar sem erindi stefnanda yrði kynnt, og farið fram á, að Samband íslenskra samvinnufélaga upplýsti þrotabúið um eignarréttindi þrotabúsins í Sambandi íslenskra samvinnufélaga. Af hálfu stefnda var kröfum þb. Kaupfélags Svalbarðseyrar í hreina eign Sambands íslenskra samvinnufélaga hafnað. Að kröfu stefnanda var haldinn skiptafundur aftur í þrotabúinu 2. febrúar 1989. Þar var tillaga stefnanda um viðurkenningu og heimtu þeirrar eignarhlutdeildar í Sambandi íslenskra samvinnufélaga, sem mál þetta fjallar um, felld. Þá áskildi stefnandi sér rétt til að höfða mál þetta með stoð í 114. gr. l. nr. 6/1978. Með bréfi skiptaráðandans í Þingeyjarsýslu, dags. 13. apríl 1989, var því lýst yfir, að skiptaráðandi gerði ekki athugasemdir við, að stefnandi notfærði sér heimild í 114. gr. l. nr. 6/1978 til málsóknar á eigin ábyrgð og áhættu.

Málsástæður og lagarök stefnanda.

Af hálfu stefnanda er því haldið fram, að gjaldþrot Kaupfélags Svalbarðseyrar hafi engu breytt um eignaraðild þess að Sambandi íslenskra samvinnufélaga. Þessi verðmikla eignarhlutdeild Kaupfélags Svalbarðseyr-

ar í Sambandi íslenskra samvinnufélaga eigi að renna til þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar sem aðrar eignir Kaupfélags Svalbarðseyrar, enda feli úrskurður um gjaldþrot ekki í sér neitt afsal eða framsal eignarréttinda þrotabús. Við uppskrift skiptaréttar Þingeyjarsýslu á eignum þrotabúsins hafi þessar eignir ekki komið fram, og þrátt fyrir ítrekaðar kröfur stefnanda síðan hafi umrædd eignarréttindi ekki fengist dregin undir skiptin.

Útreiknuð hlutdeild hins gjaldþrota kaupfélags í eigin fé Sambands íslenskra samvinnufélaga sé eign þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar og skuli dregin undir skiptin sem hver önnur eign og eignarréttindi Kaupfélags Svalbarðseyrar. Ekki hafi tekist að fá aðra ársreikninga SÍS en getið er um í fram lögðum dómskjölum, en skorað hafi verið á stefnda að leggja gögn fram það varðandi, enda séu ekki aðrir í aðstöðu til þess. Umræddu þrotabúi beri sama hlutfall af eigin fé Sambands íslenskra samvinnufélaga og hlutdeild Kaupfélags Svalbarðseyrar var í stofn- og séreignasjóðum Sambandsins. Samkvæmt fram lögðum útreikningi sé talið, að hið gjaldþrota félag eigi 1,10% í sjóðum þessum og sama hlutfall af eigin fé Sambands íslenskra samvinnufélaga.

SÍS sé skráð í Firmaskrá Reykjavíkur með ótakmarkaðri ábyrgð eigenda. SÍS hafi hvorki verið skráð við embætti sýslumanns Þingeyjarsýslu né bæjarfógetaembættið á Akureyri eða sýslumannsembætti Eyjafjarðarsýslu.

Af hálfu stefnanda er vísað til reglna á sviði sameignar og óskiptrar sameignar varðandi eignaraðild þrotabúsins í SÍS svo og samsvarandi reglna um slit á sameign, sbr. reglur um sameignarfélög og reglur á sviði félagaréttar. Jafnframt er vísað til grundvallarreglna á sviði eignarréttar, sbr. 67. gr. stjórnarskrár. Þá er og vísað til ákvæða gjaldþrotalaga nr. 6/1978, einkum að því er varðar heimtu þrotabús á eignum og eignarréttindum gjaldþrota aðila. Gjaldþrot feli hvorki í sér framsal né afsal á eignum og eignarréttindum.

Um málshöfðun er og vísað til 114. gr. l. nr. 6/1978. Einnig er vísað til 250., 254., 257. og 258. gr. alm. hgl. nr. 19/1940. Þá er og vísað til l. nr. 46/1937 um samvinnufélög og samvinnusambönd, þar sem m. a. komi skýrt fram, að aðilar og stofnendur samvinnusambanda eigi beinan eignarrétt í sameign sinni, stjórni henni og annist rekstur sameignarinnar og geti slitið þessari sameign sinni með uppgjöri á hreinni eign og eigin fé samvinnusambandsins milli eigenda og þá í hlutfalli við eign í stofnsjóði.

Hér eigi ekki við sömu reglur og varða sjálfseignarstofnanir, og ekki sé fullnægjandi að greiða til þrotabús eigenda í Sambandi íslenskra samvinnufélaga bókfærða peningalega inneign í stofnsjóði sem fullnaðaruppgjör. Eignarhlutfall aðila samvinnusambands í stofnsjóði sé um leið viðurkenn-

ing á eignarhlutfalli í hreinni eign og eigin fé viðkomandi sameigenda í heildareign viðkomandi samvinnusambands á svipaðan hátt og gildi um hlutafé í skrásettu hlutafélagi, sbr. l. nr. 32/1978. Meðferð forsvarsmanna Sambands íslenskra samvinnufélaga á eignarhlutdeild þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar í Sambandi íslenskra samvinnufélaga og afstaða þeirra gagnvart kröfum stefnanda í máli þessu geri málsókn þessa nauðsynlega og leggi á þá skyldu til, að umrædd eignarréttindi verði dregin undir skiptin sem aðrar eignir Kaupfélags Svalbarðseyrar. Áskilinn er allur réttur til skaðabóta á hendur gagnaðila varðandi tjón þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar á meðferð forsvarsmanna gagnaðila á umræddum eignarréttindum, rekstri og stjórn Sambands íslenskra samvinnufélaga, þannig án samþykkis og samráðs við forsvarsmenn þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar.

Af hálfu stefnanda er einnig vísað til félagssamninga og samþykkta samvinnuhreyfingarinnar og til hliðsjónar laga nr. 36/1921, l. nr. 46/1937, l. nr. 37/1958, l. nr. 73/1938, l. nr. 43/1945 og l. nr. 47/1977.

Um upplýsingar úr reikningum stefnda og efnahagsupplýsingar hafi verið skorað á stefnda að leggja fram gögn og upplýsingar, þar sem slíkt sé einvörðungu í vörslu stefnda og á hans valdi. Um uppgjör til slita á hlutdeild í óskiptri sameign megi og vísa til venju, eðlis máls, auk þess sem aðrar leiðir virðist ekki vera fyrir hendi, skv. grundvallarreglum laga og réttar. Vakin var athygli á auglýsingu og kynningu forsvarsmanna stefnda, sbr. auglýsingu á dskj. 38 um opinbera og margítrekaða yfirlýsingu um, hverjir eigi Samband íslenskra samvinnufélaga.

Málsástæður og lagarök stefnda.

Um samvinnufélög og samvinnusambönd gildi l. nr. 46/1937 með áorðnum breytingum. Flestar greinar laganna fjalli um samvinnufélög, en um samvinnusambönd séu bein ákvæði í V. (sic.) kafla laganna. Samkvæmt 31. gr. l. nr. 46/1937 gildi sömu ákvæði um stofnun samvinnusambands, skrásetningu og skipulag sem um samvinnufélög almennt. Síðari hluti ákvæðisins vísi til þess mismunar, sem leiði af því, að samvinnufélög séu félög einstaklinga, en samvinnusamband félaga.

Samkvæmt lögum um samvinnufélög skuli vera ákvæði um sjóðsstofnanir og lántökuheimildir í samþykktum félaganna. Tilgangurinn með myndun sjóða sé bæði sá að afla félögunum veltufjár og að tryggja skuldbindingar þeirra. Inneign í stofnsjóði sé séreign hvers félagsmanns, en varasjóður sé óskiptilegur sameignarsjóður. Einnig sé gert ráð fyrir því, að stofna megi fleiri sjóði. Samkvæmt 5. tl. 3. gr. laganna skuli leggja í stofnsjóð sem séreign hvers félagsmanns nokkuð af tekjuafgangi þeim, sem komi í hans hlut

við reikningslok. Réttur félagsmanns til þess að fá stofnsjóðseign sína greidda sé mjög takmarkaður. Samkvæmt 25. gr. laganna falli hún til útborgunar, ef félagsmaður andast, flyst burt af félagssvæðinu, verður gjaldþrota eða fátækrastyrks þurfi. Aldrei megi greiða út stofnsjóðseign, fyrr en eigandi hafi innt af hendi allar fjárhagslegar skuldbindingar við félagið. Stofnsjóðseignin standi til tryggingar skuldum félagsins, því að samkvæmt 25. gr. geti félags- eða fulltrúafundur notað hana til greiðslu á halla, ef tryggingasjóðir nægja ekki til þess að greiða hann. Að öðru leyti sé stofnsjóðsfé óuppsegjanlegt og verði ekki selt eða látið af hendi nema með samþykki félagsstjórnar. Félagsmaður í kaupfélagi, sem hverfi úr félaginu, eigi því einungis kröfu á því að fá innstæðu sína í stofnsjóði greidda og eigi ekki neina lagalega kröfu á hendur félaginu um hlutdeild í hreinni eign þess. Dánarbú eða þrotabú félagsmanns eigi ekki meiri rétt en hann sjálfur.

Í samþykktum Sambands ísl. samvinnufélaga séu hliðstæð ákvæði um stofnsjóð, varasjóð og aðra óskiptilega sjóði og séu í samþykktum kaupfélaga og byggð á framangreindum ákvæðum svl. Ef sambandsfélag gangi úr Sambandinu gildi ákvæði 12. gr. samþykkta Sambandsins um endurgreiðslu á innborguðu stofnfé og stofnsjóðsinnstæðu. Það sé skilyrði endurgreiðslu, að félagið hafi greitt skuldir sínar og skuldbindingar við Sambandið að fullu.

Reglur svl. og samþykkta Sambandsins um stofnsjóð, sem settar séu samkvæmt heimild laganna, séu tæmandi, og eigi félag, sem gengur úr Sambandinu eða verður gjaldþrota (sbr. andlát félagsmanns í samvinnufélagi), ekki annan og meiri rétt en þær segja til um. Hér sé einungis um peningalega kröfu að ræða, en ekki ávísun á eignarhlutdeild í hreina eign Sambandsins. Hvorki lög né samþykktir Sambandsins veiti einstökum sambandsfélögum eða þrotabúum þeirra rétt til þess að krefjast skipta á eignum Sambandsins með þeim hætti, sem stefnandi geri. Um félagsslit gildi ákvæði 29. gr. samþykkta Sambandsins, en samkvæmt henni verði tillaga um félagsslit að hljóta samþykki 3/4 hluta allra fulltrúa á tveim lögmætum fulltrúafundum og málið verið borið undir fundi í öllum sambandsfélögum milli funda.

Kröfur stefnanda séu á því reistar, að hann yfirfæri réttarreglur um sameignarfélög og hlutafélög yfir á samvinnufélög og samvinnusamband og krefjist hlutdeildar í eignum Sambandsins miðað við hundraðshluta félags í stofnsjóði þess með líkum hætti og stofnsjóðurinn sé hlutafé stefnanda í Sambandinu, og að hinu leytinu geri hann ráð fyrir því, að hann geti krafist slita á sameign, eins og um sameignarfélag væri að ræða, og þá væntanlega með uppboði, ef svo beri undir. Þessi kröfugerð eigi sér ekki neina stoð í

lögum um samvinnufélög, enda fari hún í bága við ákvæði laganna og samþykkt Sambandsins og sambandsfélaganna.

Með stofnun Sambandsins hafi sambandsfélögin skuldbundið sig til þess að hlíta lögum og löglegum samþykktum og njóta jafnframt þeirrar lögverndar og réttinda, sem löggjöfin veiti þessu félagsformi. Samkvæmt núgildandi rétti séu samvinnufélög á margan hátt líkari sjálfseignarstofnun undir sérstakri stjórn en öðrum félögum. Hið sama eigi við um Sambandið.

Vegna kröfu stefnanda um virðisaukaskatt á málskostnað er tekið fram, að málshöfðun stefnanda sé gerð í nafni þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar samkvæmt 114. gr. l. nr. 6/1978. Þrotabúið sé ekki undanþegið virðisaukaskatti, eins og hér standi á, og því eigi virðisaukakrafa stefnanda sér ekki lagastoð.

Niðurstaða.

Stefnandi, sem var, eins og að framan segir, félagsmaður í Kaupfélagi Svalbarðseyrar, var jafnframt kröfuhafi í þrotabú kaupfélagsins og í ábyrgðum vegna skulda þess. Hann lýsti kröfu í þrotabúið og höfðar mál þetta sem kröfuhafi samkvæmt heimild í 114. gr. l. nr. 6/1978. Réttarstaða stefnanda byggist því á réttarstöðu þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar gagnvart stefnda.

Kaupfélag Svalbarðseyrar var samvinnufélag, sbr. 1. gr. l. nr. 46/1937. Stefndi er samvinnusamband margra samvinnufélaga, sbr. 31. gr. sömu laga. Niðurstaða málsins verður því byggð á lögum um samvinnufélög nr. 46/1937 með síðari breytingum svo og samþykktum stefnda.

Samkvæmt 31. gr. l. nr. 46/1937 gilda um stofnun, skrásetningu og skipulag samvinnusambands sömu ákvæði sem um samvinnufélög yfirleitt, að því leyti sem þau eiga við. Samkvæmt 3. gr. laganna skulu í samvinnufélögum vera a. m. k. stofnsjóður og varasjóður. Inneign félagsmanns í stofnsjóði er séreign hans. Samkvæmt 25. gr. laganna fellur stofnsjóðseign hvers félagsmanns til útborgunar að vissum skilyrðum fullnægðum við andlát hans, við burtflutning af félagssvæði, við gjaldþrot hans og ef hann verður fátækrastyrksþurfi.

Varasjóður er hins vegar óskiptilegur sameignarsjóður. Félagsmenn í samvinnufélagi fá aldrei útborgað fé úr óskiptilegum sameignarsjóðum. Við félagsslit skal innstæðufé í óskiptilegum sameignarsjóðum að loknum öllum skuldbindingum, sem á félagsheildinni hvíla, ávaxtað undir umsjón hlutaðeigandi sveitarstjórnar, uns samvinnufélag eða samvinnufélög með sama markmiði taka til starfa á félagssvæðinu. Fær það félag eða þau félög umráð sjóðseignarinnar.

Samkvæmt 12. gr. samþykkta Sambands íslenskra samvinnufélaga ber fé-

lag, sem farið hefur úr Sambandinu, ekki ábyrgð á öðrum skuldbindingum þess en þeim, sem myndaðar voru, þegar það gekk úr, og eigi lengur en 2 ár frá næstu áramótum eftir úrgöngu, nema mál hafi risið út af skuld, sem bíður úrslita dómstóla. Félag, sem fer úr Sambandinu, hefur rétt til að fá endurgreitt innborgað stofnfé og stofnsjóðsinnstæðu, þegar þessari ábyrgð er lokið, enda hafi það greitt að fullu skuldir sínar og skuldbindingar við Sambandið.

Eins og rakið var í málavaxtalýsingu hér að framan, lækkaði stefndi við kröfulýsingu í þrotabú Kaupfélags Svalbarðseyrar kröfur sínar sem nam inneignum kaupfélagsins í stofnsjóði og séreignarsjóðum.

Í 29. gr. samþykkta Sambands íslenskra samvinnufélaga er ákvæði um það, hvernig með skuli fara við slit á Sambandinu. Hafi sambandsslit verið ákveðin með tilteknum hætti, skal koma eignum Sambandsins í verð, og að greiddum öllum skuldum og skuldbindingum skal eignum Sambandsins að undanskildum óskiptanlegum sameignarsjóðum skipt á milli sambandsfélaga í hlutfalli við tekjuafgang, sem þau hafa frá byrjun fengið úthlutað frá Sambandinu.

Hvorki er í lögunum um samvinnufélög né í samþykktum Sambands íslenskra samvinnufélaga ákvæði um rétt félaga eða félagsmanna við úrgöngu til þess að krefjast hluta af eða hlutdeildar í eignum samvinnufélagsins eða samvinnusambandsins, eins og stefnandi gerir. Ber því að sýkna stefnda af kröfum stefnanda í máli þessu.

Eftir atvikum þykir rétt að fella málskostnað niður.

Auður Þorbergsdóttir borgardómari kvað upp dóminn.

Dómsorð:

Stefndi, Samband íslenskra samvinnufélaga, skal vera sýkn af kröfum stefnanda, Jóns Laxdals, vegna þrotabús Kaupfélags Svalbarðseyrar í máli þessu.

Málskostnaður fellur niður.